

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Słownik pojęć

Holokaust (z gr. *holokaustos* – całopalenie), termin rozpowszechniony w wielu językach na określenie zagłady około sześciu milionów Żydów europejskich podczas II wojny światowej. Żydzi dla określenia tragedii swojego narodu używają hebrajskiego słowa: *Szoa* (zagłada). Podczas II wojny światowej oprócz narodu żydowskiego ofiarą hitlerowskiej eksterminacji padły także inne grupy narodowościowe, m.in.: Polacy, Rosjanie, Romowie (Roma i Sinti) oraz osoby zakwalifikowane przez nazistów jako „element społeczny”. Terminem używanym przez Romów na określenie ich eksterminacji jest *Porajmos*.

Kraj Warty – jednostka administracyjna utworzona z przedwojennych ziem stanowiących terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, które decyzją Adolfa Hitlera 8 października 1939 r. zostały wcielone do Trzeciej Rzeszy (*eingegliederte Ostgebiete*). Na mocy tego zarządzenia utworzono: okręg Rzeszy Poznań (*Reichsgau Posen*) i okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie (*Reichsgau Danzig-Westpreussen*) oraz dwie rejencje: katowicką i ciechanowską. W dniu 29 stycznia 1940 r. nazwę okręgu władze niemieckie zmieniły na okręg Rzeszy Kraj Warty (*Reichsgau Wartheland, Warthegau*). Obszar ten łącznie wynosił około 43 943 km² i podzielony był na trzy rejencje: poznańską, inowrocławską i łódzką (do 1 kwietnia 1940 r. – funkcjonowała rejencja kaliska). Ponadto w okręgu utworzono 38 powiatów wiejskich i 6 powiatów miejskich. Stolicą Kraju Warty był Poznań (*Posen*). Na stanowisko namiestnika Trzeciej Rzeszy w Kraju Warty (*Reichsstatthalter*) w dniu 26 października 1939 r. powołano Arthura Greisera. W okresie od 14 września 1939 r. do 25 października 1939 r. pełnił on funkcję szefa administracji cywilnej (*Chef der Zivilverwaltung*) przy dowództwie wojskowym w Poznaniu. W dniu 21 października 1939 r. Adolf Hitler mianował go przywódcą (*Gauleiterem*) NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników) w tym okręgu. Według założeń Arthura Greisera, Kraj Warty miał stać się „okręgiem wzorcowym” (*Mustergau*), „poligonem narodowego socjalizmu” (*Exerzierplatz des Nationalsozialismus*), bastionem niemieckości i „spichlerzem Rzeszy”, a całe podległe mu terytorium miało zostać całkowicie zgermanizowane. Zadanie to zamierzano zrealizować w ciągu 10 lat. Ponadto teren stał się

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

dostarczycielem surowców, żywności i taniej siły roboczej dla innych obszarów Trzeciej Rzeszy. Arthur Greiser był nie tylko realizatorem, ale i inicjatorem działań wymierzonych w Polaków i Żydów w Kraju Warty. W urzeczywistnieniu jego planów brały udział jednostki policyjne, administracyjne oraz sądownictwo.

Obóz koncentracyjny (*Konzentrationslager*) – miejsce odosobnienia tworzone celem izolacji osób podejrzanych o wrogą działalność przeciwko Trzeciej Rzeszy, tzn. przeciwników politycznych i Żydów. Do obozów koncentracyjnych kierowano także Badaczy Pisma Świętego, homoseksualistów oraz osoby aspołeczne, takie jak bezdomni, żebracy, prostytutki. Początkowo obozy funkcjonowały w latach 1933–1939 na terenie Trzeciej Rzeszy. Pierwszy obóz koncentracyjny powstał w Dachau (1933 r.). Do czasu wybuchu II wojny światowej w Trzeciej Rzeszy założono następujące obozy koncentracyjne: Sachsenhausen (1936 r.), Buchenwald (1937 r.), Mauthausen (1938 r.), Flossenburg (1938 r.) i Ravensbrück (1939 r.). Wszystkie obozy koncentracyjne podlegały Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA), na którego czele stał *SS-Gruppenführer* Reinhard Heydrich, a od 1942 r. zastąpił go na tym stanowisku *SS-Gruppenführer* Ernst Kaltenbrunner. Urząd ten decydował o deportacjach więźniów do obozów koncentracyjnych. Ponadto obozy koncentracyjne podlegały Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych (*Inspektion der Konzentrationslager*), oraz Głównemu Urzędowi Gospodarczo-Administracyjnemu SS (*SS-Wirtschafts – und Verwaltungshauptamt*). Obozy koncentracyjne z chwilą agresji Trzeciej Rzeszy na Polskę przestały być miejscami izolacji i aresztu ochronnego, a stały się ośrodkami koncentracji i zagłady. Numer obozowy oraz kolorowy trójkąt (winkiel) naszyty na ubraniu określał kategorię więźnia, np. więźniowie polityczni nosili czerwone trójkąty, Badacze Pisma Świętego – fioletowe, aspołeczni – czarne, kryminaliści – zielone, a homoseksualiści – różowe. W latach 1939–1945 na terenach okupowanych przez Trzecią Rzeszę powstały m.in. obozy: KL Stutthof (wrzesień 1939 r.), KL Auschwitz-Birkenau (kwiecień 1940 r.) KL Gross-Rosen (sierpień 1940 r.), KL Lublin (październik 1941) – KL Majdanek.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Obóz pracy przymusowej dla Żydów (*Zwangsarbeitslager für Juden*) – typ obozu funkcjonującego w Kraju Warty w latach 1941–1943. Okupant niemiecki nadawał obozom tego typu również inne nazwy: *Judenlager* (obóz żydowski), *Judenarbeitslager* (żydowski obóz pracy), *Arbeitslager für Juden* (obóz pracy dla Żydów). Utworzono ich w Kraju Warty 173, z czego 143 w Wielkopolsce, w tym 29 w Poznaniu i okolicy. Powstanie ich w Kraju Warty łączy się m.in. z planami przebudowy i modernizacji okręgu (do zadań tych należało: budowa autostrady łączącej Frankfurt nad Odrą z Poznaniem, modernizacja szlaków kolejowych, regulacja rzek, prace melioracyjne oraz roboty budowlane wynikające z przebudowy urbanistycznej miast w tym okręgu). Do realizacji tych zadań wykorzystywano żydowską siłę roboczą, którą kierowano z gett znajdujących się na terenie Kraju Warty (m.in. ze Zduńskiej Woli, Sieradza, Gąbina, Wielunia, Pabianic, Gostynina, Włocławka i Łodzi). Poza polskimi Żydami do obozów pracy deportowano także Żydów z Niemiec, Austrii i Luksemburga, Czechosłowacji uprzednio wsiedlonych do łódzkiego getta. Ludność żydowska skupiona w obozach pracy przymusowej eksploatowana była przez prywatne przedsiębiorstwa, będące podwykonawcami robót. Obozy te, a właściwie miejsca skoszarowania więźniów, stanowiły element eksterminacji ludności żydowskiej. Warunki życia w nich stworzone przez administrację niemiecką były ciężkie, szczególnie pod względem sanitarnym i bytowym. Dla robotników żydowskich przewidziane było jedzenie gorszej jakości. Ze względu na niedostateczną opiekę medyczną i brak lekarstw szerzyły się choroby zakaźne. Śmiertelność w obozach była wysoka. Do codzienności obozowej należały różne kary, np. od pozbawienia racji żywnościowej po chłosty czy publiczne egzekucje. Żydzi za wykonywaną pracę nie otrzymywali wynagrodzenia. W sierpniu 1943 r. na rozkaz Heinricha Himmlera, dowódcy SS i szefa policji niemieckiej (*Reichsführe SS und Chef der Deutschen Polizei*) wszystkie obozy pracy przymusowej w Kraju Warty rozwiązano. Nieliczne grupy więźniów wysłano do getta łódzkiego, pozostałych deportowano do KL Auschwitz-Birkenau.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Obóz zagłady (*Vernichtungslager*) – ośrodek natychmiastowej zagłady, utworzony przez władze Trzeciej Rzeszy po zatwierdzeniu planu *Endlösung*. Obozy te funkcjonowały jako oddzielne placówki lub przy istniejących obozach koncentracyjnych. Zlokalizowane były na terenach ziem polskich okupowanych przez Trzecią Rzeszę. W dniu 8 grudnia 1941 r. uruchomiony został pierwszy obóz masowej zagłady – Kumhof w Chełmnie nad Nerem, pozostałe to Treblinka, Bełżec, Sobibór, KL Auschwitz-Birkenau, KL Gross-Rosen, KL Stutthof i KL Lublin (Majdanek). Większość ofiar tych obozów stanowili Żydzi i Romowie.

Ostateczne rozwiązanie (niem. *Endlösung der Judenfrage*), eufemistyczne określenie nadane przez nazistów planowi „rozwiązania kwestii żydowskiej”, tzn. wymordowania ludności żydowskiej zamieszkującej obszary włączone, okupowane i podporządkowane Trzeciej Rzeszy. O planach eksterminacji europejskich Żydów zdecydowano na konferencji w Wannsee w dniu 20 stycznia 1942 r. Po przyjęciu planu *Endlösung* nasiliły się deportacje Żydów do obozów zagłady.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**